

SZEMLE

GEORG SCHEIBELREITER

DIE BABENBERGER. REICHSFÜRSTEN UND LANDESHERRN

(*Böhlau, Wien, 2010. 416 o.*)

A szerző a bécsi Egyetem Institut für Geschichte intézetének kutatója. Több középkori tárgyú monográfia és könyvfejezet szerzőjeként (Der Bischof in Merowingischer Zeit, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 27. Wien–Köln–Graz, 1983; Tiernamen und Fabelwesen, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 24. Wien–Köln–Graz, 1976. 2. Aufl. 1992.), magyarországi konferenciák [köztük éppen a nikápolyi csata évfordulója alkalmából, lásd: *Hadtörténelmi Közlemények*, (1996) 4. sz. 160. o.] előadójaként már komoly előtanulmányok birtokában népszerűsítő céllal vállalkozott egy jó nevű tudományos kiadónál egy összefoglaló mű megírására. A téma az osztrákok számára rendkívüli fontosságú, bár – mint a szerző maga is elismeri – a Habsburgok árnyékában sok vonatkozásban elfeledett Babenberg dinasztia történetét foglalja össze. A Babenbergeket 976 és 1246 között a mai Ausztria elődjén, Ostmarkon (Alsó- és Felső-Ausztrián) uralkodó dinasztia az Árpád-házzal majdnem azonos időszakban élt, s a magyar olvasó számára a kötet érdekességét is a párhuzamosság, és a számos alkalommal létrejövő dinasztikus kapcsolatok, katonai és diplomáciai szövetségek és viszályok sorozata jelenti.

A magyar törzsszövetségnek döntő szerepe volt az Ostmark megszületésében, kezdve a 907-es pozsonyi csatától a 955-ös augsburgi német győzelemig, amit sorsdöntőnek tekint a későbbi osztrák tartományok kialakulása szempontjából. A 907-ben megszakadt bajor területi függés megújult („Geburtsstunde Österreich”), igaz, hogy ekkor már a 960-as évektől kialakuló határtartomány, Ostmark nem lett akkora, mint volt az 907 előtti, amikor a bajorok ellenőrzése alatt állt. A X. század kapcsán a források szegénységére panaszkodik, joggal, hiszen I. Henrik német királytól 17 év alatt mindösszesen 41 oklevél maradt ránk, s ezek sem a keleti határvidék viszonyaival foglalkoztak. A dinasztia eredete – mint általában a dinasztikiaké – igen homályos, III. Szt. Lipót gyermekeként a Babenbergekhöz tartozó híres történetíró, a freisingi püspök, Ottó a frank–turingiai Poppókhöz tartozó, bizonyos hőségekben feltűnő Adalbert vitézzel hozza kapcsolatba, akiknek Babenberg vára lesz a névadó. A dinasztiaiban mégis a Lipót – eredetileg ’Liutpald’ („kühn im Kriegsvolk”), eltorzított latinosított formájában ’Leopoldus’ – a leggyakoribb és legjellemzőbb név, s a szerző is végig a ’Liutpald’ alakot használja. A név a nemzetség minden generációjában előfordul, s felveti, hogy Liutpald 907-es pozsonyi csatában bekövetkezett halála után vehette fel a nemzetség addigi ellenlábasként nevet (amit azután Liutpald közvetlen leszármazottai a későbbiekben nem használnak tovább). Az első őrgróft is így hívják (976–994).

Mindenesetre Ausztria nevének első előfordulása egy 996-os német császári oklevélben olvasható, „in regione vulgari vocabulo Ostarrichi”, aminek évfordulóját a magyar honfoglalásával egy időben ünnepelték nagy fényben Ausztriában. A magyar kapcsolatokban legközelebb Adalbert őrgróf (1018–1055) jut nagyobb jelentőségre, akinek részvételét valószínűsítik a németek számára balul végződő 1030-as hadjáratban. Herwig Wolframot követve (Lásd: *Veszprém László* [szerk.]: Szent István és az államalapítás. Budapest, 2002.) ő is úgy látja, hogy Bécsnél a magyarok körülzárták és megadásra kényszerítették a támadó csapatokat. Péter magyar király idején pedig a kapcsolatok erősítette, hogy Adalbert második felesége Péter tetvére, Dominica/Froiza/Frowila volt. Szerepe a további német hadjáratokban is számottevő lehetett, ami egyúttal az őrgrófok később hagyományosnak tekinthető császár iránti hűségének is jó példája.

A szerző hasonlóképpen – jó okkal – a birodalmi seregben látatja Ernő őrgróft, amikor Salamont 1063-ban Fehérváron trónra ültetik. Hagyományos császárhűségét pedig a lázadó szá-

szok ellen vívott 1075-ös Unstrut melletti homburgi csatában bekövetkezett halála bizonyítja, ami után fia, II. Liutpald is a pápával, s a bajor herceggel, IV. Welffel szemben a császár, IV. Henrik pártján maradt. Befolyását a császárral való szembefordulása idején, az 1080-as években sem veszítette el, noha katonailag alul maradt. A császárhűség jellemezte a később, III. Frigyes császár idején szentté avatott III. Liutpald uralkodását, amelyet már a keresztes hadjáratokra való készülődés és részvétel jellemezett. IV. Welf keresztes hadjárata 1101-ben özvegy édesanyja, Itha vett részt, aki útközben életét is veszítette. Ügyes politizálással elnyerte IV. Henrik leányának, V. Henrik testvérének a kezét, ami példátlan presztízsnövekedést, és tényleges anyagi- és politikai befolyásának gyarapodását jelentette a Babenbergeknél (1106). Sőt, V. Henrik gyermektelen halálakor a mainzi birodalmi gyűlésen komolyan szóba került személye a császári trónra esélyesek között, ami hűségét a megválasztott III. Lothar iránt egyáltalán nem befolyásolta. 1136-ban az őgróf egy vadászaton veszítette életét („occiditur”), ami – mint mindig – később változatos, kriminalizált feltevéseknek és szóbeszédnek adott tápot. Örököse fia, IV. Liutpald lett, aki azonban a bajor hercegi címet is elnyerte, ami azzal a veszéllyel járt (a mai Ausztria formálódása szempontjából), hogy végérvényesen betagoódik Bajorországba. Am éppen ellenkezőleg, a grófok közül ő az első, aki Béccsel, a későbbi székvárossal kapcsolatba kerül.

A Jasomirgott melléknevű II. Henrik, néhány évre XI. Henrikként szintén bajor herceg, ismét belebonyolódik a Borisz trónkövetelő által szított bajor–magyar ellentétbe. A Welfek és a magyarok normannok felé történő tájékozódásával szemben II. Henrik elnyeri a bizánci császár unokahúga, Theodora kezét. Pseudo Theodoros Podromos a császárt egyenesen Phoebushoz, míg a herceget Orionhoz hasonlítja. A herceg nyeri el I. Frigyestől 1156-ban a hercegi címet biztosító „Privilegium minus”-t, aminek azután eredeti példányát a Privilegium maiust hamisító Rudolf herceg semmisíti meg 1358/59-ben. (Klosterneuburgban fennmaradt 1247-es átiratának képe sajnos megfordítva került a 353. oldalra.) A herceg kiváltságai csak a szomszédos területekre kötelezték volna hadba vonulásra, mégis minden nagyobb vállalkozásban ott találjuk, pl. Milánó ostromaikor. A hercegi rangemelés komoly hatását mutatja, hogy arról még a magyar krónikák is hírt adnak, de ő az, aki a stájer hercegséget is megszerzi. A történelemben leggyakrabban mint a keresztes hadjárat részvevőjét és Oroszlánszívű Richárd angol király fogságba ejtőjét említik. Megjegyzendő, hogy a herceg 1182-ben zarándokként – Magyarországon átvonulva – már járt a Szentföldön, s utána a heiligenkreuzi ciszter kolostornak, a dinasztia végeleges temetőhelyének adja Krisztus keresztjének ott ma is megtekinthető töredékét. A herceg csak egy évet, 1191-t töltötte a Szentföldön, s a francia–angol seregek árnyékában nem sok hősi tettet tudott végrehajtani. Az akkori híres zászlóügy (Richárd letépi az osztrák lobogót) háttérében a zsákmányon való osztozkodás problémája állhatott, s az osztrák részeseledést, aminek igényét a zászló jelképezhette, egy francia–angol megegyezés tette lehetetlenné. Az azonban csak a 14. században feltűnő címerlegenda, hogy itt alakult ki a piros-fehér-piros osztrák lobogó. A fogsága esés miatt elszenvedett pápai kiátkozás ellenére a 16 tonnányira becsült ezüst váltságdíj fele is érzékelhető növekedést, építkezést és kereskedelmi fellendülést, például a bécsi Pfennig bevezetését tette lehetővé. A váltságdíjból utóda sem adott vissza semmit, hiszen igen hamar, 1198-ban a Szentföldről visszatéréseben éri a halál. Utóda, VI. Liutpaldnak 1203-as bizánci házassága, II. Izsák császár Theodóra nevű unokájával a császárság bukása miatt nem bizonyult perspektivikus döntésnek. VI. Liutpald immár az egyik legtekintélyesebb birodalmi herceg, sikeres keresztes volt, hiszen 1212-ben Dél-Franciaországba vonult a katharok ellen, majd 1217-ben II. András magyar királlyal a Szentföldre, ahol azonban tovább marad, s részt vesz Damietta sikertelen ostromában. A hadjárat során történt feltűnő költsége – szemben I. András anyagi problémáival – már az osztrák hercegek megnövekedett gazdagságára utalnak, amit egyébként is Bécsnek ez időben hercegi székhellyé való kiépítése szépen igazol. Persze, a Nibelungének kapcsán II. András magyar király „gyenge” alakjára tett megjegyzése az újabb magyar kutatás fényében módosításra szorul. Szintén az osztrák hercegek tekintélyét mutatja, hogy 1234-ben II. Frigyes testvérének, Konstanciának a meissenai őgróf fiával kötött házassági ünnepségén II. András magyar király is megjelent.

II. Harcias Frigyes alakja mindmáig ellentmondásos, hiszen a bátor, kitartó és szívósan ellenálló – II. Frigyessel is dacoló – uralkodóval hal ki a dinasztia, amiben Frigyest gyermektelensége miatt nem kis felelősség terheli. Gátlástalan merészsége pedig a tatárjárás kapcsán IV. Bélával szembeni politikája kapcsán jól ismert a magyar történetírásban, noha furcsa módon magyar stílu-

sú, kontyos hajviseletet tulajdonítanak neki. Halála a magyarok elleni 1246-os csatában mindmáig rejtélyes, a kortársak is különféle magyarázatokkal álltak elő, miként a kölni Königschronik szerint a párviadalban legyőzött halicsi király mérte volna rá a halálos csapást. A Babenberg örökségért kitört harc II. Ottokár és IV. Béla között jól ismert, az utolsó leányági Babenberg, Ágnes heunburgi grófnőként 1295-ben fejezte be életét.

A kötet talán legolvasmányosabb fejezetét a szerző a Babenbergeket személyiségének szentelte. Nyomatékkal hívja fel a figyelmet, hogy a korabeli források nem az individuuum bemutatására, hanem társadalmi állásuk és az ahhoz kapcsolódó elvárások bemutatására koncentrálnak. Ezzel együtt igyekeznek az egyes grófok és hercegek egyéni vonásait megragadni, s amennyiben lehet, fennmaradt csontmaradványaikkal egybevetni. Nem meglepő, hogy az arisztokráciára jellemzően magas termetűek (175–180) voltak. Fennmaradt ábrázolásai is ennek az igénynek felelnek meg, akár a pecsétekre, vagy II. Frigyes fennmaradt síremlékére, akár Lipótnak a III. Frigyes alatti 1485-ös szentté avatásához kapcsolódó klosterneuburgi 3,4–4 méteres Babenberger-Stammbaumra (képes ősfára) gondolunk. Ugyanakkor megszívlelendő, amikor a csontmaradványok azonosítása kapcsán a középkori hiedelmek tiszteletben tartására int a természettudományos elemzések mindehatóságával szemben.

Nem könnyű egy jórészt forrásszegény időszakban uralkodó dinasztia nemzetközi környezetbe ágyazott több évszázados történetét négyszáz oldalon összefoglalni. A szerzőnek ez remekül sikerült, miközben a magyar történelmet illetően is jó tájékozottságáról tett bizonyosságot (még ha magyar szerzőtől nem idéz az irodalomjegyzékben egy tételt sem). A kötet megérdemelné, hogy magyar fordításban is olvassuk, s talán akkor a néhány magyarországi Szent Lipót templom védőszentjéről is többet tudnánk. Ahhoz, hogy Magyarországon szomszédaink történetéről igényes és valóság-hű kép alakuljon ki, minél több történeti monográfia lefordítására lenne szükség, ami egyszer talán a középkor területén is elvezethet a párbeszéd megindulásához.

Veszprémy László

KAREL HRUZA – ALEXANDRA KAAR (SZERK.)

KAISER SIGISMUND (1368–1437)

Zur Herrschaftspraxis eines europäischen Monarchen

(*Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 564 o.*)

Jelen kötet része a most már évek óta tartó európai Zsigmond-reneszánsznak. A bevezetőben a szervezők is elismerik, hogy ennek első állomása az 1987-es budapesti Zsigmond-kiállítás, katalógus, valamint konferencia volt, amit szervesen követett az 1994-es Macek, Marosi, Seibt szerkesztette tanulmánykötet, majd 2005–2006-ban a budapesti-luxemburgi Zsigmond-kiállítás, és annak nem a legtalálóbban, „opulenter”-nek titulált katalógusa, valamint egy konferencia, majd 2007-ben Brünnben (hiszen Znaïmban halt meg), illetve Nagyváradon (hiszen itt temették el), a nagy király/császár halála évfordulója alkalmából rendezett emlékkonferenciák, amelyeknek változtatott tanulmányai 2009-ben jelentek meg. A sor itt persze még nem ér véget, hiszen a *Konstanzer Arbeitskreis* 2011-ben a konstanzi zsinattal foglalkozott, míg a legújabb nagy európai projekt, erre emlékezve 2014–2018 között a korszak nagy eseményeinek szentel egy-egy esztendő, a 2014-eset éppen Zsigmond alakjának. Jelen kötet tanulmányai túlnyomórészt a brünni konferencia előadásait tartalmazzák, s előljáróban megjegyezhetjük, hogy a szerkesztőknek a Zsigmond-kutatás meghatározó tanulmánykötetét sikerült közreadniuk. A konferencia és kötet kiindulópontja a Zsigmond-kori igazgatási és oklevelezési gyakorlat, a központi kormányzati szervek, leginkább a kancellária működésének a vizsgálata, ami alapvetően az Osztrák Kulturális Alap (FWF) által támogatott Osztrák Tudományos Akadémia és a Bécsi Egyetem Történeti Intézetében kialakított „Kaiser Sigismund: Herrschaftspraxis in drei Reichen” projekt eredménye. E kutatás – számos rész tanulmány mellett – a Regesta Imperii Zsigmond-kori anyagának (12 3 62 regesztával) újrafeldolgozását